

**ONDERZOEKSOPZET AANPAK
AFVALGERELATEERDE OVERLAST**

**Onderzoek naar de aanpak van afvalgerelateerde
overlast in de openbare ruimte**

RIS302476 - 2 mei 2019

1 AANLEIDING

De Rekenkamer Den Haag heeft in het voorjaar van 2018 via het Stadspanel Den Haag een vragenlijst uitgezet met als doel om van de inwoners van de gemeente Den Haag informatie te krijgen voor een nieuw onderzoeksthema van de rekenkamer.

Onderwerpen waar voor gekozen kon worden waren: *Handhaving*, *Parkeerbeleid*, *Luchtkwaliteit*, *Bomenpopulatie*, *Openbare ruimte* en *Veiligheid*. Circa 1.600 van de 3.000 leden van het Haagse stadspanel die waren uitgenodigd om de deel te nemen, hebben de vragenlijst ingevuld. Uit de antwoorden kwam naar voren dat de voorkeur voor onderzoeksonderwerpen uitgaat naar: *Luchtkwaliteit*, *Handhaving* en *Veiligheid*. Van de respondenten is aan een selectie van 300 personen nog een aantal aanvullende vragen voorgelegd over deze onderwerpen. Op basis van de uitkomsten van deze tweede ronde is gekozen voor het onderwerp *aanpak van afvalgerelateerde overlast in de openbare ruimte*. Dit betekent dat het onderzoek zich voor de prioritering van overlast in de openbare ruimte op stedelijk niveau beperkt tot de gemeentelijke handhavingsprioriteiten *hondenoverlast*, *rommel op straat* en *het aanpakken van weesfietsen*. Op stadsdeelniveau of in de praktijk kunnen dit andere handhavingsprioriteiten zijn.

2 WAT IS HANDHAVING?

In dit onderzoek neemt handhaving een centrale rol in. Gemeentelijke handhaving in de openbare ruimte richt zich op leefbaarheid. Waarbij de gemeente aangeeft dat dit een belangrijke voorwaarde is voor een aantrekkelijke stad om in te wonen en ondernemen.¹ Handhaving is zowel juridisch als in bredere zin op te vatten.

2.1 Juridische benadering

Volgens het Kenniscentrum Wetgeving en Juridische Zaken (KWJI) is handhaving "de activiteit van de overheid om een bepaalde mate van naleving te bewerkstelligen of af te dwingen."² Hierbij kan handhaving zich volgens het kenniscentrum op twee soorten gedrag richten:

1. Gedrag dat we streng verbieden. Dit gaat over allerlei vormen van misdaad. Handhaving is hierbij niet gericht op naleving, maar vooral op afweer en bestrijding.
2. Gedrag dat we niet willen verbieden, maar wel willen regelen; volgens het KWJI vallen bij deze categorie naleving en handhaving samen en zijn beide gericht op de naleving van de regels die de samenleving ordenen.

Handhaving in dit onderzoek richt zich op de tweede vorm van gedrag en dan specifiek in de openbare ruimte.

¹ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p.3.

² 'Handhaving', Kenniscentrum Wetgeving en Juridische Zaken, ministerie van Justitie en Veiligheid, laatst gewijzigd: 27 juni 2018, <https://www.kcwj.nl/kennisbank/integraal-afwegingskader-beleid-en-regelgeving/6-wat-het-beste-instrument/61/handhaving>, bezocht: 1 april 2019.

Handhaving in juridische zin wordt uitgevoerd door buitengewoon opsporingsambtenaren (boa's). Een boa is een ambtenaar met opsporingsbevoegdheid binnen één van de zes door het Rijk gedefinieerde domeinen, waarvan Openbare ruimte er één is (domein 1).³

In de door het Rijk opgestelde Beleidsregels Buitengewoon Opsporingsambtenaar staat dat de werkzaamheden van de boa Openbare Ruimte zijn gericht op de aanpak van overlast en kleine ergernissen en andere feiten die de leefbaarheid aantasten in de openbare ruimte. Een feit waarop de boa Openbare ruimte de leefbaarheid mag handhaven dient te voldoen aan de volgende drie punten:

- "Het feit is aan te merken als overlast, verloedering, kleine ergernis."
- "Het gaat in de basis om overtredingen die de leefbaarheid aantasten."
- "Het te handhaven feit behelst geen duplicering van handhaving op grond van formele wetgeving. Bijv. het dealen van drugs wordt aangepakt op grond van de Opiumwet door de politie; het neveneffect - de overlast - kan door boa's via de APV worden gehandhaafd."⁴

Het aantal onderwerpen waarop de boa binnen domein 1 kan handhaven is divers en daarmee zijn de bevoegdheden van de boa Openbare ruimte breed.⁵

2.2 Brede opvatting

De inzet van boa's is één van de instrumenten om leefbaarheidsproblemen in de openbare ruimte te verminderen of op te lossen. In een bredere visie op handhaving is handhaving een combinatie van instrumenten, waarbij een instrument of een combinatie van instrumenten wordt gekozen die tot de meest effectieve aanpak van een probleem leidt. De gemeente benoemt deze bredere benadering van handhaving in de Nota Handhaven Buitenruimte: "[...] Uiteindelijk is een combinatie van repressief en preventief optreden erop gericht om een gewenst gedrag in de openbare ruimte te stimuleren."⁶

3 RELEVANTIE

3.1 Financieel belang

Leefbaarheidshandhaving valt onder begrotingsprogramma 9 Buitenruimte. Met een totaal budget van € 17,8 miljoen, waarvan € 14 miljoen voor leefbaarheidshandhaving, maakt het handhavingsbudget 10,35% uit van het totale budget binnen dit

³ Taken, bevoegdheden en domeinen, Dienst Justis, Ministerie van Justitie en Veiligheid, <https://www.justis.nl/producten/boa/boa-woorden/taken/index.aspx>, bezocht 2 april 2019. Naast domein 1 Openbare Ruimte zijn dit 2. Milieu, welzijn en infrastructuur, 3. Onderwijs, 4. Openbaar vervoer, 5. Werk, Inkomen en Zorg en 6. Generieke Opsporing.

⁴ Beleidsregels Buitengewoon Opsporingsambtenaar, Staatscourant Nr. 36058, 10 juli 2017, https://www.justis.nl/binaries/Beleidsregels%20Boa%2010%20juli%202017_tcm34-84951.pdf, p. 10..

⁵ Beleidsregels Buitengewoon Opsporingsambtenaar, Staatscourant Nr. 36058, 10 juli 2017, https://www.justis.nl/binaries/Beleidsregels%20Boa%2010%20juli%202017_tcm34-84951.pdf, p. 12-13.

⁶ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p. 4.

begrotingsprogramma.⁷ Tegenover deze lasten staan onder andere gemeentelijke baten afkomstig uit het innen van belastingen en processen-verbaal. Alleen voor parkeerbelastingen (parkeren op straat, parkeervergunningen en wegsleepregeling) is dit al een bedrag van € 63,9 miljoen.⁸

Daarnaast is handhaving van invloed op de leefbaarheid van de stad, en daarmee tevens van invloed op onder andere de economische en toeristische ontwikkeling van Den Haag. Daarmee heeft het totale financiële belang een grotere reikwijdte dan alleen het budget voor handhaving.

3.2 Maatschappelijk belang

De uitkomsten van de raadpleging van het stadspanel door de rekenkamer in 2018 laat zien dat burgers handhaving in de openbare ruimte een belangrijk onderwerp vinden.⁹ Daarnaast kent handhaving raakvlakken met het thema veiligheid, een ander onderwerp dat prominent naar voren kwam in de raadpleging.

De betrokkenheid van burgers blijkt ook uit de meldingen die worden gedaan bij de gemeente over zaken in de openbare ruimte. Om een beeld te krijgen van de problematiek in de openbare ruimte die gelieerd is aan handhaving en waarvoor bewoners contact met de gemeente opnemen, heeft de rekenkamer een verkennende analyse gedaan naar het gemeentelijk meldingenregister. Hierin zijn alle meldingen met betrekking tot de openbare ruimte over de periode 2013 tot heden opgenomen, een periode van bijna 5 jaar.¹⁰ In totaal werden in deze periode ruim 400.000 meldingen gedaan. Handhaving is daarmee ook een onderwerp dat tot veel concrete contacten tussen burgers en gemeente leidt. Uit de verkennende analyse kwam tot slot naar voren dat 'afval' de grootste meldingencategorie is, vóór onderwerpen die direct met de fysieke inrichting van de buitenruimte te maken hebben, zoals bestrating en straatmeubilair, en onveilige verkeerssituaties en parkeren.

3.3 Politiek / Bestuurlijk belang

De openbare ruimte in het algemeen en handhaving in het bijzonder zijn onderwerpen die hoog op de politieke agenda staan. Dit wordt bijvoorbeeld geïllustreerd in de inleiding van het coalitieakkoord: "Extra handhavers dragen bij aan onze veiligheid. Een veilige stad is een aantrekkelijke stad, ook voor bezoekers van buiten Den Haag."¹¹

Daarnaast zijn veiligheid en openbare orde onderwerpen die over de volle breedte van het politieke spectrum als belangrijk worden ervaren: in nagenoeg alle verkiezingsprogramma's worden ze impliciet of expliciet als belangrijk onderwerp

⁷ RIS300472 'Programmabegroting 2019 - 2022', Gemeente Den Haag, 10 september 2019, p. 102-103.

⁸ RIS300472 'Programmabegroting 2019 - 2022', Gemeente Den Haag, 10 september 2019, p. 131.

⁹ Zie in [Aanleiding](#) voor een toelichting op de raadpleging van het stadspanel.

¹⁰ Meldingen openbare ruimte Den Haag, denhaag.dataplatform.nl, dagelijks geüpdatet, <https://denhaag.dataplatform.nl/#/data/04a332fd-b38f-4716-9811-7e15fb32bd40>, bezocht december 2018. In het meldingenregister worden géén meldingen met betrekking tot sociale overlast opgenomen, zoals overlast in de persoonlijke sfeer en meldingen over bijvoorbeeld hangjongeren en drugsoverlast.

¹¹ RIS299794 'Den Haag, Stad van Kansen en Ambities. Coalitieakkoord 2018 - 2022', coalitie 2018 - 2022, 29 mei 2018, p. 9.

genoemd.¹² Ook worden er regelmatig raadsvragen gesteld over aan handhaving gerelateerde onderwerpen. De raadsvragen richten zich voornamelijk op de aanpak van overlast zelf (doeltreffendheid) en in mindere mate op het kostenaspect (doelmatigheid) van handhaving.¹³

4 BELEID, REGELGEVING EN ORGANISATIE

4.1 Handhavingsbeleid

Het handhavingsbeleid met betrekking tot de openbare ruimte over de periode 2011-2018 is vastgelegd in:

- de 'Nota Handhaven op Haagse Hoogte 2011-2014' (hierna Nota Handhaving Buitenruimte 2011-2014).¹⁴
- de 'Nota Handhaving Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015-2018' (hierna Nota Handhaving Buitenruimte 2015-2018).¹⁵

De prioriteiten in de 'Nota Handhaving Buitenruimte 2015-2018' komen grotendeels overeen met die uit de eerdere 'Nota Handhaving Buitenruimte 2011-2014' en bevat vertalingen van de afspraken zoals genoemd in het 'Coalitieakkoord 2014-2018: Vertrouwen op Haagse kracht' (hierna Coalitieakkoord 2014-2018).¹⁶ Daarnaast is er gebruik gemaakt van externe bronnen zoals de Veiligheidsmonitor, het Stadspanel en leefbaarheidsscans

In mei 2017 is de 'Voortgangsrapportage: Doorpakken met Haagse Kracht' verschenen waarin wordt verwezen naar een nieuwe handhavingsnota die in het eerste kwartaal van 2019 vastgesteld zou worden.¹⁷ Hoewel deze nota nog niet verschenen is, blijkt uit gesprekken met de ambtelijke contactpersonen dat deze wel bijna gepubliceerd zal worden, waarbij is aangegeven dat er op het gebied van de gemeentelijke prioriteiten geen grote veranderingen zullen plaatsvinden.¹⁸

Met de 'Nota Handhaving Buitenruimte 2015-2018'¹⁹ als stedelijk kader is er voor ieder stadsdeel een wijkprogramma opgesteld waarin aangegeven wordt waarop er

¹² Bijvoorbeeld: 'Voor een stad die bloeit. Verkiezingsprogramma van het CDA Den Haag', 'Den Haag voor iedereen. Verkiezingsprogramma 2018-2022', PVDA Den Haag, p. 30; p. 59-61.

¹³ De rekenkamer heeft een meta-analyse gemaakt van alle raadsvragen die sinds 2014 door raadsleden zijn gesteld.

¹⁴ RIS180710 'Handhaven op Haagse Hoogte', Gemeente Den Haag, 14 juni 2011.

¹⁵ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015.

¹⁶ RIS299794 'Den Haag, Stad van Kansen en Ambities. Coalitieakkoord 2018 - 2022', coalitie 2018 - 2022, 29 mei 2018.

¹⁷ RIS297095 'Voortgangsrapportage 'Doorpakken met Haagse kracht', Gemeente Den Haag, 31 mei 2017.

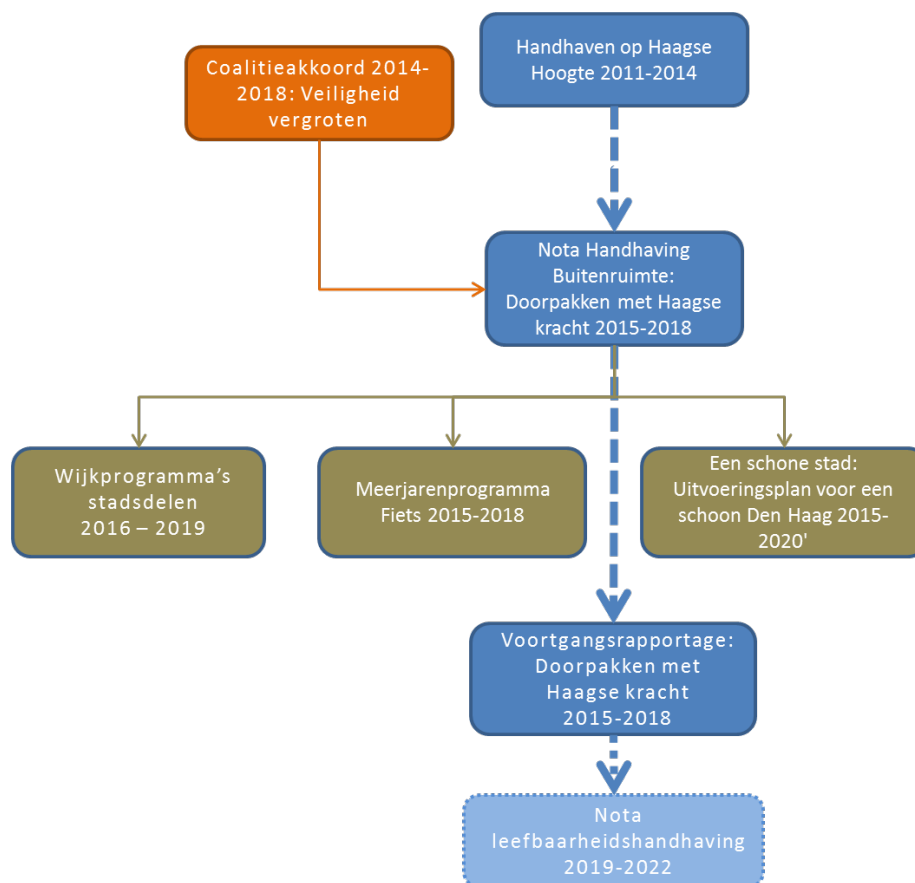
¹⁸ Interview met de ambtelijke organisatie.

¹⁹ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015.

gehandhaafd wordt in dat specifieke stadsdeel. Het opstellen van de wijkprogramma's is in samenspraak gebeurd met bewoners, ondernemers en partners uit de wijk, waarbij de handhavingsprioriteiten in de wijken kunnen afwijken van de gemeentelijke handhavingsprioriteiten.

Op verschillende plekken in het handhavingsbeleid wordt aangegeven dat de gemeente het betrekken van bewoners bij handhaving belangrijk vindt. Hoe de gemeente in algemene zin om wil gaan met bewonersparticipatie is vastgelegd in het 'Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020'.²⁰ Daarin wordt onder meer aangegeven dat bewoners meer invloed moeten krijgen op de sociale- en fysieke leefbaarheid van hun wijk.²¹

Onderstaande figuur is een grafische weergave van het beleid met betrekking tot handhaving. Na deze figuur wordt per relevant beleidsdocument een toelichting gegeven.

Figuur 1: Een overzicht van het gemeentelijk beleid met betrekking tot handhaving. De donkerblauwe velden en pijlen geven de kaders op stedelijk niveau weer, de donkergroene velden zijn de uitwerkingen van het handhavingsbeleid (geografisch en thematisch).

²⁰ RIS295898 'Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020', Gemeente Den Haag, 16 december 2016.

²¹ RIS295898 'Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020', Gemeente Den Haag, 16 december 2016, p. 21 e.v.

Coalitieakkoord 2014-2018: Vertrouwen op Haagse kracht

Het vorige college heeft in het 'Coalitieakkoord 2014-2018' aangegeven in te willen zetten op de volgende prioriteiten met betrekking tot handhaving:

- het zorgen voor veilige wijken waar bewoners, ondernemers en bezoekers van de stad zich veilig en welkom voelen;
- het inzetten op een gebiedsgerichte aanpak om daarmee maatwerk te kunnen leveren in de verschillende stadsdelen.²²

De gebiedsgerichte inzet zou worden bepaald met behulp van veiligheids- en leefbaarheidsscans. Het uitgangspunt van het vorige college bij handhaving was het aansluiten bij hetgeen mensen en wijken écht nodig hebben.²³ Om dit te realiseren werd ingezet op het organiseren van één professionele handhavingsorganisatie en het vergroten van die organisatie naar 175 handhavers.²⁴ De extra handhavers moesten daarnaast actiever ingezet worden in de avonduren.

Nota Handhaving Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015-2018

De 'Nota Handhaving Buitenruimte 2015-2018' kent een aantal inhoudelijke prioriteiten met betrekking tot handhaving, namelijk de inzet op:

1. hondenoverlast;
2. rommel op straat;
3. parkeeroverlast, en;
4. weesfietsen.²⁵

Deze prioriteiten zijn grotendeels overgenomen uit de vorige handhavingsnota, 'Nota Handhaving Buitenruimte 2011-2014', en aangescherpt naar aanleiding van het 'Coalitieakkoord 2014-2018', de 'Veiligheidsmonitor 2013', het Stadspanel Den Haag (2014) en leefbaarheidsscans van de stadsdelen.²⁶ De eerste twee prioriteiten komen overeen met de uitkomsten uit de enquête die door de rekenkamer is uitgezet via hetzelfde stadspanel in 2018. Respondenten hadden veel opmerkingen over vervuiling (inclusief hondenpoep) en het beleid rondom fietsen, fietswrakken en parkeren.

²² RIS273442 'Vertrouwen op Haagse kracht. Coalitieakkoord 2014 - 2018', coalitie 2014 - 2018, 25 juni 2014, p. 40.

²³ RIS273442 'Vertrouwen op Haagse kracht. Coalitieakkoord 2014 - 2018', coalitie 2014 - 2018, 25 juni 2014, p.22.

²⁴ RIS273442 'Vertrouwen op Haagse kracht. Coalitieakkoord 2014 - 2018', coalitie 2014 - 2018, 25 juni 2014, p.40-41.

²⁵ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p. 11.

²⁶ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p. 9.

In deze nota wordt opgemerkt dat de prioriteiten flexibel zijn en bijgesteld kunnen worden om zo mee te kunnen gaan met ontwikkelingen in de stad.²⁷

Om de gebiedsgerichte aanpak te versterken zet de nota 'Nota Handhaving Buitenruimte 2015-2018' in op initiatieven zoals *De Buurt Bestuurt*. Hierbij maken bewoners, handhavers en politie samen afspraken over de inzet van handhaving in hun buurt. Op deze manier wordt het mogelijk om meer maatwerk te leveren. Een ander belangrijk speerpunt uit 'Nota Handhaving Buitenruimte 2015-2018' is de monitoring en evaluatie van de resultaten. In de nota staat dat er een Tactisch Centrum opgericht zal worden om de monitoring en evaluatie te verbeteren. Op dit centrale punt moeten kennis en informatie samenkomen en daarmee bijdragen aan de doorontwikkeling van probleem- en informatiegestuurd werken. De nota geeft tenslotte aan dat de gemeente in 2015 is gestart met een publiekscampagne om de handhavingsorganisatie en haar taken en bevoegdheden onder de aandacht te brengen van bewoners, ondernemers en bezoekers.²⁸

Voortgangsrapportage 'Doorpakken met Haagse Kracht'

In de 'Voortgangsrapportage Doorpakken met Haagse Kracht' (hierna Voortgangsrapportage Nota Handhavingsbeleid 2015-2018) uit 2017 wordt gerapporteerd over gestelde doelen uit de 'Nota Handhaving Buitenruimte 2015-2018'.

Uit de voortgangsrapportage blijkt dat de handhavingsprioriteiten in 2017 nog steeds actueel zijn. Er wordt gesteld dat er blijvend ingezet zal worden op hondenoverlast, rommel op straat, parkeeroverlast en fout gestalde fietsen. Het doel van de 'Nota Handhaving Buitenruimte 2015-2018' was om het percentage Hagenaars dat overlast ervaart op deze prioriteiten onder de 30% zou blijven. Uit metingen van de Veiligheidsmonitor blijkt dat dit doel behaald is voor wat betreft hondenpoep, rommel op straat en parkeeroverlast. De cijfers over het fout stallen van fietsen worden pas vanaf 2017 gemonitord, dus het percentage Hagenaars dat overlast ervaart op dit onderwerp kan niet worden vastgesteld. Het handhaven op het fout stallen van fietsen en weesfietsen in 2017 is uitgebreid met zes woongebieden. In totaal zijn er in 2016 zo'n 16.225 fietsen verwijderd.²⁹ In 2017 waren er volgens de voortgangsrapportage in Den Haag ongeveer 140 handhavers actief.³⁰

Om de gebiedsgerichte aanpak en samenwerking met ketenpartners te versterken en uit te breiden, zijn er tussen 2015 en 2017 integrale acties uitgevoerd die gericht waren op een bepaald gebied, thema en/of een bepaalde doelgroep. Deze acties zijn

²⁷ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p. 9.

²⁸ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p. 9-10.

²⁹ RIS297095 'Voortgangsrapportage 'Doorpakken met Haagse kracht'', Gemeente Den Haag, 31 mei 2017, p. 2

³⁰ RIS297095 'Voortgangsrapportage 'Doorpakken met Haagse Kracht'', Gemeente Den Haag, 31 mei 2017, p. 1.

samenwerkingen tussen de gemeentelijke handhavingsorganisatie, de politie en (communicatie)medewerkers van het desbetreffende stadsdeel.³¹

Coalitieakkoord 2018-2022: Den Haag, Stad van Kansen en Ambities

In het 'Coalitieakkoord 2018-2022' van het huidige college worden vier kernthema's genoemd: *Mobiliteit, Duurzaamheid, Groei van de Stad* en *Iedereen doet mee*. Het college geeft daarbij aan dat veiligheid een randvoorwaarde is voor deze thema's. Veiligheid wil de gemeente onder andere bereiken door een probleemgerichte inzet in wijken en buurten.³² Om daaraan bij te dragen zet het college onder meer in op extra handhavers.³³

In een nadere toelichting in het 'Coalitieakkoord 2018-2022' op het onderwerp veiligheid, gaat het college verder in op het belang van handhaving en de ambities ten aanzien van handhaving. Het college wil het aantal handhavers uitbreiden en de bevoegdheden van handhavers op het gebied van leefbaarheidstoezicht uitbreiden. Hiervoor is volgens het college een aanpassing van de huidige wet- en regelgeving nodig en er wordt dan ook gestart met een lobby richting het Rijk. Daarnaast moeten handhavers flexibeler worden ingezet op meerdere handhavingsgebieden. Ook zal er een pilot gestart worden waarin de gemeentelijke handhavers worden uitgerust met een bodycam.

Het college wil tenslotte bewonersinitiatieven op het gebied van veiligheid en leefbaarheid vanuit de stadsdelen stimuleren. Dit hangt samen met de wens van het college om de burgerparticipatie te vergroten. De stad, de wijk en de buurt gaan volgens het college een grotere rol spelen bij burgerparticipatie.³⁴

Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020

Het college beschrijft in haar 'Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020' het fenomeen burgerparticipatie als volgt: “[...] situaties waarin burgers zelf initiatieven nemen óf door het gemeentebestuur worden uitgenodigd om mee te denken, mee te praten of mee te beslissen over gemeentelijk beleid of de uitvoering daarvan[...]”,³⁵ waarbij wordt gesteld dat bewoners meer de mogelijkheid moeten krijgen om zeggenschap uit te oefenen. Bewoners kunnen volgens dit actieplan bijvoorbeeld zeggenschap uitoefenen over de inzet van handhavingsteams.³⁶

In het actieplan worden verschillende instrumenten genoemd die de mogelijkheid om zeggenschap uit te kunnen oefenen moeten faciliteren. Voorbeelden van instrumenten

³¹ RIS297095 'Voortgangsrapportage 'Doorpakken met Haagse kracht'', Gemeente Den Haag, 31 mei 2017, p. 3.

³² RIS299794 'Den Haag, Stad van Kansen en Ambities. Coalitieakkoord 2018 - 2022', coalitie 2018 - 2022, 29 mei 2018, p. 23.

³³ RIS299794 'Den Haag, Stad van Kansen en Ambities. Coalitieakkoord 2018 - 2022', coalitie 2018 - 2022, 29 mei 2018, p. 7.

³⁴ RIS299794 'Den Haag, Stad van Kansen en Ambities. Coalitieakkoord 2018 - 2022', coalitie 2018 - 2022, 29 mei 2018, p. 24-26.

³⁵ RIS295898 'Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020', Gemeente Den Haag, 16 december 2016, p. 21.

³⁶ RIS295898 'Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020', Gemeente Den Haag, 16 december 2016, p. 22.

zijn: Frontlijnwerken en Studio Participatie. Frontlijnwerken gaat over werken vanuit de wijk waarbij het perspectief van bewoners centraal staat en waarbij dat perspectief gekoppeld kan worden aan het bestuur en beleid van de stad. Studio Participatie wordt een 'werkplaats' waarin de gemeente samenwerkt met burgers en ondernemers om hun ideeën en initiatieven uit te werken.³⁷

Er zijn zes actielijnen opgesteld die het actieplan een praktische invulling moeten geven. Relevant voor handhaving in de openbare ruimte is actielijn 2: "Vergroten van de invloed van bewoners op de sociale en fysieke leefbaarheid in de wijk." Volgens deze actielijn worden er wijkbudgetten toegekend om de sociale en fysieke leefbaarheid te verbeteren en krijgen de bewoners inzicht in de besteding van middelen voor stadsdelen en de wijkaanpak.³⁸

4.2 Beleid met betrekking tot gemeentelijke prioriteiten

Zwerfafval en hondenoverlast

In 'Een schone stad: uitvoeringsplan voor een schoon Den Haag 2015-2020' (Uitvoeringsplan voor een schoon Den Haag 2015-2022) heeft de gemeente doelstellingen vastgelegd voor de aanpak van zwerfafval en hondenoverlast.³⁹ Het doel van het uitvoeringsplan is het bereiken van een gemiddeld rapportcijfer 8 voor schoon in de stad. De resultaten van het schoonmaken op straat worden volgens het uitvoeringsplan ieder kwartaal op 300 willekeurige plekken gemeten. Op basis van deze metingen wordt het cijfer voor schoon bepaald. De gemeente zet in op een *keten van schoon*. Een integrale aanpak, waarbij de elementen uit de keten op elkaar afgestemd worden, moet volgens de gemeente zorgen voor optimale resultaten op straat. In de keten zitten de volgende elementen:

- Basis op orde: voorzieningen, vegen en onkruidverwijdering;
- Betrokkenheid creëren: communicatie, participatie en educatie;
- Effectief handhaven: verwijderen huisvuilzakken, heterdaad handhaving op diverse schoonthema's.⁴⁰

Een uitgangspunt bij 'de basis op orde' is voor de gemeente te zorgen voor voldoende voorzieningen waarin gebruikers van de openbare ruimte hun afval kwijt kunnen. Er staan volgens het uitvoeringsplan ongeveer 7.500 afvalbakken en 1.400 hondenpoepbakken in de stad. De gemeente beschikt ook over 5 hondenpoepzuigers die worden ingezet om stoepen en straten hondenpoepvrij te maken.⁴¹

³⁷ RIS295898 'Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020', Gemeente Den Haag, 16 december 2016, p. 21, 23.

³⁸ RIS295898 'Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020', Gemeente Den Haag, 16 december 2016, p. 16,17.

³⁹ RIS285286 'Een schone stad: uitvoeringsplan voor een schoon Den Haag 2015-2020', Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, 18 augustus 2015.

⁴⁰ RIS285286 'Een schone stad: uitvoeringsplan voor een schoon Den Haag 2015-2020', Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, 18 augustus 2015, p. 10.

⁴¹ RIS285286 'Een schone stad: uitvoeringsplan voor een schoon Den Haag 2015-2020', Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, 18 augustus 2015, p. 12, 13.

In het kader van het vergroten van de betrokkenheid wil de gemeente inzetten op het informeren en betrekken van mensen bij de uitvoering van het plan. Het doel hiervan is om een verschuiving te bewerkstelligen van het schoonmaken en opruimen van afval naar het voorkomen van zwerfafval op straat. Hierbij wordt gebruik gemaakt van (on)bewuste gedragsbeïnvloeding en wil de gemeente zelf de gewenste norm uitdragen. Er wordt ook ingezet op educatie om kennis over te brengen. Om de betrokkenheid van burgers te vergroten, zijn drie projectleiders per stadsdeel ingesteld die contact hebben met alle partijen in de buitenruimte. Zij moeten de schakel vormen tussen bewoners, de uitvoerende partijen en het gemeentelijke beleid.⁴²

Handhaving wordt door de gemeente gezien als het sluitstuk in de hiervoor genoemde *keten van schoon*. Handhaven is volgens de gemeente het instrument waarmee ingegrepen kan worden als gebruikers van de openbare ruimte zich niet aan de regels houden en daardoor overlast veroorzaken. In het kader van het uitvoeringsplan 'Een schone stad' ligt de focus van handhaving op verkeerd aangeboden huisvuil, zwerfafval, bedrijfsafval en hondenpoep.⁴³

Weesfietsen

Het fietsbeleid van de gemeente is vastgelegd in het 'Meerjarenprogramma Fiets 2015-2018'. Dit beleid is gebaseerd op de uitgangspunten ten aanzien van fietsen in de stad zoals die zijn neergelegd in het 'Coalitieakkoord 2014-2018'. In het fietsenbeleid wordt ingezet op het verbeteren van fietsvoorzieningen, zowel fietspaden als stallingsmogelijkheden, en de aanpak van weesfietsen in de hele stad.⁴⁴ Weesfietsen zijn volgens de gemeente fietsen die niet gebruikt worden of achtergelaten zijn.⁴⁵ In de Visie Fietsparkeren binnenstad (2013) worden weesfietsen door het college als probleem aangemerkt.⁴⁶ De aanpak van weesfietsen is in eerste instantie, vanaf 2013, voor een aantal deelgebieden van de stad uitgewerkt (Binnenstad en rond de stations), maar sinds januari 2018 in principe mogelijk in de hele stad.⁴⁷

In zowel de 'Visie fietsparkeren binnenstad (2013)'⁴⁸ als in kaderstellende documenten die zich richten op de specifieke aanpak van weesfietsen⁴⁹ wordt naast handhaving ook expliciet ingezet op het instrument communicatie.

⁴² RIS285286 'Een schone stad: uitvoeringsplan voor een schoon Den Haag 2015-2020', Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, 18 augustus 2015, p. 14-16.

⁴³ RIS285286 'Een schone stad: uitvoeringsplan voor een schoon Den Haag 2015-2020', Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, 18 augustus 2015, p. 16, 17.

⁴⁴ RIS283371 'Meerjarenprogramma Fiets 2015-2018', Gemeente Den Haag, juni 2015, p. 8.

⁴⁵ RIS250174 'Nieuwe aanpak weesfietsen', Gemeente Den Haag, 20 juni 2013, p. 3.

⁴⁶ RIS256219 'Visie Fietsparkeren binnenstad', Gemeente Den Haag, 16 januari 2013, p. 2.

⁴⁷ RIS301791 'Evaluatie integrale aanpak weesfietsen', Gemeente Den Haag, 19 februari 2019, p. 1; RIS299028 'Aanwijzing wegen of weggedeelten waar het verboden is fietsen of bromfietsen zonder wezenlijke tijdsonderbreking te laten staan, langer dan het door de college te bepalen periode (art. 5:12, vierde lid, van de APV)', gemeente Den Haag, 30 januari 2018.

⁴⁸ RIS256219 'Visie Fietsparkeren binnenstad', Gemeente Den Haag, 16 januari 2013, p. 2.

4.3 Welke wet- en regelgeving is van toepassing?

Gemeenten hebben handhavingsbevoegdheden op basis van wetten, verordeningen, normen en beleidsregels die internationaal, landelijk of lokaal zijn vastgelegd. Voor de handhaving in de openbare ruimte zijn de (Rijks) 'Beleidsregels Buitengewoon Opsporingsambtenaar' van belang, waarin de kaders zijn vastgelegd waarbinnen boa's werken.⁵⁰ De wettelijke bevoegdheden van boa's zijn daarnaast lokaal vastgelegd in de Algemene Plaatselijke Verordening (APV).⁵¹ Boa's hebben als belangrijk doel om toe te zien op de naleving van de regels uit de APV om gestelde doelen met betrekking tot leefbaarheid in de stad te behalen. Boa's richten zich bij de handhaving in de openbare ruimte op strafrechtelijke handhaving en sancties.⁵² Dit houdt in dat de gemeentelijke handhavers opsporingsbevoegdheid hebben en dat zij op grond daarvan processen-verbaal uit mogen schrijven (zie ook [paragraaf 2 Wat is handhaving?](#)).⁵³

4.4 Hoe is de gemeentelijke beleidsuitvoering georganiseerd?

Sinds 2015 werken alle handhavers van de gemeente die werkzaam zijn in het domein openbare ruimte onder één organisatie: de Handhavingsorganisatie (HHO), die valt onder de Dienst Stadsbeheer (DSB). De handhavingsteams uit de handhavingsorganisatie werken samen met andere organisaties zoals de Haagse Pandbrigade en het Regionaal Fietsdepot Haaglanden. Uit de nota 'Handhaven Buitenruimte 2015 - 2018' blijkt dat het schenken van aandacht aan preventie, vroegtijdige signalering en het actief op bewoners en ondernemers afstappen om ondersteuning en hulp te bieden de kern van de aanpak van de handhavingsorganisatie is. Met de handhavingsorganisatie streeft de gemeente ernaar om gewenst gedrag in de openbare ruimte te stimuleren.⁵⁴

Stuurgroep Leefbaarheid en Veiligheid & Veiligheidsoverleg

De hoofdofficier van justitie, de chef van de politie-eenheid Den Haag, de burgemeester én de verantwoordelijke wethouders vormen samen de Bestuurlijke Stuurgroep Leefbaarheid en Veiligheid. Deze stuurgroep bepaalt de hoofdlijnen van de samenwerking tussen de politie en de gemeentelijke handhavingsorganisatie. De gebiedsgerichte en integrale aanpak van leefbaarheids- en veiligheidsproblemen wordt vastgesteld door het per stadsdeel georganiseerde Veiligheidsoverleg. In dit overleg komen de stadsdeeldirecteur, de politie, het Openbaar Ministerie en de diensten

⁴⁹ RIS250174 'Nieuwe aanpak weesfietsen', Gemeente Den Haag, 20 juni 2013, p. 3; RIS283165 'Aanpak weesfietsen', Gemeente Den Haag, 9 juni 2015, p. 2; RIS301791 'Evaluatie integrale aanpak weesfietsen', Gemeente Den Haag, 19 februari 2019, p. 2.

⁵⁰ Beleidsregels Buitengewoon Opsporingsambtenaar, Staatscourant Nr. 36058, 10 juli 2017, https://www.justis.nl/binaries/Beleidsregels%20Boa%2010%20juli%202017_tcm34-84951.pdf.

⁵¹ 'Handhaving door en voor gemeenten: een juridische handleiding voor de gemeentelijke praktijk', M.G.J. Maas-Cooymans. een uitgave van de VNG, 24 juni 2013, p. 2.

⁵² 'Strafrechtelijke handhaving en sancties', Kenniscentrum Wetgeving en Juridische zaken, Ministerie van Justitie en Veiligheid, 27 juni 2018, <https://www.kcwj.nl/kennisbank/integraal-afwegingskader-beleid-en-regelgeving/6-wat-het-beste-instrument/61-14>, bezocht: 1 april 2019.

⁵³ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p. 4.

⁵⁴ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p. 4.

Stadsbeheer, Publiekszaken en de Bestuursdienst samen om de operationele handhavingsprioriteiten te bepalen. De vraag die centraal staat in dit overleg is: "Hoe gaan onze mensen het op straat aanpakken?"⁵⁵

Samenwerking Politie

De gemeentelijke handhavers werken nauw samen met de politie. De politie handhaaft de openbare orde en veiligheid. De gemeentelijke handhavers zijn zoals beschreven aan zet wanneer de leefbaarheid in de wijken in het geding is. De handhavers openbare ruimte zijn gevestigd in de wijkbureaus van de politie, waarbij de politie verantwoordelijk is voor de dagelijkse aansturing van handhavers.⁵⁶

5 TOEGEVOEGDE WAARDE

Onderzoek naar gemeentelijke handhaving in de openbare ruimte is niet een onderwerp waar vanuit rekenkamers regelmatig onderzoek naar is gedaan. In Den Haag is handhaving nog niet eerder onderwerp geweest van een onderzoek door de rekenkamer. Een recent onderzoek van de Rekenkamer Metropool Amsterdam richtte zich op de aanpak van sociale overlast: overlast die direct door mensen wordt veroorzaakt (bijvoorbeeld hangjongeren).⁵⁷ De Rekenkamer Rotterdam heeft in 2011 een onderzoek gedaan naar stadswachten. Dit onderzoek richtte zich op de effectiviteit van het optreden van de stadswachten.⁵⁸

In de eerste verkennende gesprekken die wij hebben gevoerd met de ambtelijke organisatie in het kader van deze onderzoeksopzet, werd aangegeven dat zowel het verbeteren van de informatiepositie als het betrekken van informatie over en van burgers bij het handhavingsbeleid en in de uitvoering belangrijke doelstellingen van de handhavingsorganisatie zijn. Op beide gebieden is de gemeentelijke organisatie actief bezig met verschillende initiatieven.⁵⁹ Zo loopt er een gemeentelijke handhavingspilot op het gebied van informatiegestuurd werken die zich in eerste instantie richt op de fietsproblematiek in de stad. Ook experimenteert de gemeente met het betrekken van burgers, op dit moment met een pilot 'De buurt bestuurt', waarbij burgers de mogelijkheid krijgen handhavingsmiddelen gericht op bepaalde problematiek in de wijk in te zetten.

⁵⁵ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p. 5.

⁵⁶ RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015, p. 4.

⁵⁷ Rekenkamer Metropool Amsterdam. 'Publieksonderzoek 2018: Handhaving en overlast' 5 februari 2019, <https://www.rekenkamer.amsterdam.nl/onderzoek/publieksonderzoek-handhaving-overlast/>, 2019.

⁵⁸ Rekenkamer Rotterdam, 'horen, zien en schrijven', 1 juli 2011, <https://rekenkamer.rotterdam.nl/onderzoeken/horen-zien-en-schrijven/>, 2011.

⁵⁹ Interview met de ambtelijke organisatie.

6 DOEL EN PROBLEEMSTELLING

6.1 Doelstelling

De rekenkamer wil met dit onderzoek voor de gemeenteraad inzichtelijk maken in hoeverre de aanpak van afvalgerelateerde overlast in de openbare doeltreffend en doelmatig is. Hierbij wil de rekenkamer specifiek ingaan op de vraag hoe de gemeente beschikbare informatie gebruikt bij het bepalen van prioriteiten en inzet bij de aanpak van afvalgerelateerde overlast in de openbare ruimte. Met dit onderzoek kan de rekenkamer mogelijk een bijdrage leveren aan het verbeteren van de gemeentelijke inzet op de informatiepositie en het betrekken van informatie over en van burgers bij de aanpak van afvalgerelateerde overlast in de openbare ruimte. Omdat burgers direct de gevolgen van de aanpak van handhavingsprioriteiten in de openbare ruimte ondervinden, wil de rekenkamer zowel het burgerperspectief als burgers zelf betrekken bij het onderzoek.

6.2 Onderzoeksvraag

Is de aanpak van afvalgerelateerde overlast in de openbare ruimte doeltreffend en doelmatig?

6.3 Deelvragen

1. Ligt er een gedegen probleemanalyse ten grondslag aan de aanpak van afvalgerelateerde overlast in de openbare ruimte?
2. Is er een planmatige aanpak van afvalgerelateerde overlast in de openbare ruimte en is die gebaseerd op de probleemanalyse?
3. Wordt op basis van monitoring en evaluatie de planmatige aanpak van afvalgerelateerde overlast bijgestuurd?

6.4 Normenkader

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen houdt de rekenkamer een normenkader aan. Dit normenkader is gebaseerd op verschillende bronnen die zich richten op respectievelijk *het maken van een probleemanalyse, het uitvoeren volgens een planmatige aanpak en het gebruiken van evaluatie als onderdeel van de beleidscyclus*.⁶⁰ In onderstaand schema is het normenkader weergegeven.

⁶⁰ Bij het samenstellen van het normenkader is van de volgende bronnen gebruik gemaakt: <https://www.meesterschap.wordpress.com> (5w+h methode zoals o.a. Migchelbrink (2002) deze heeft opgesteld); <http://www.werken-aan-projecten.nl>; Handreiking Evaluatieonderzoek ex post, VBTB (Ministerie van Financiën) november 2003.

Normenkader	
Deelvraag	Normen
Ligt er een gedegen probleemanalyse ten grondslag aan de aanpak van afvalgerelateerde overlast in de openbare ruimte?	Er is geanalyseerd wat er feitelijk gebeurt
	Er is bepaald waarom dit een probleem is
	Er is geanalyseerd wie of wat veroorzaker is van het probleem
	Er is geanalyseerd waar het probleem zich afspeelt
	Er is geanalyseerd wanneer het probleem zich voordoet
	Er is geanalyseerd in welke mate het probleem zich voordoet (kwantitatief)
	Er is geanalyseerd wat de aanleiding is van het probleem
Is er een planmatige aanpak van afvalgerelateerde overlast in de openbare ruimte en is die gebaseerd op de probleemanalyse?	Vooraf is bepaald wat het te bereiken resultaat is
	Vooraf is bepaald welke activiteiten nodig zijn om het doel te behalen en welke bijdrage deze activiteiten leveren aan het beoogde doel
	Er is een planning van uit te voeren werkzaamheden
Wordt op basis van monitoring en evaluatie de planmatige aanpak van afvalgerelateerde overlast bijgestuurd?	De gemeente verzamelt periodiek informatie over de doeltreffendheid en doelmatigheid van de aanpak van overlast in de openbare ruimte
	De informatie over de doeltreffendheid en doelmatigheid van de aanpak wordt gebruikt om de aanpak periodiek bij te stellen.

Afbakening

Dit onderzoek richt zich op de aanpak van de handhavingsprioriteiten in de openbare ruimte waarbij we ons beperken tot afvalgerelateerde overlast. Op gemeentelijk niveau betekent dit dat het onderzoek zich toespitst op de gemeentelijke handhavingsprioriteiten *hondenoverlast*, *rommel op straat* en het *aanpakken van weesfietsen*. Op stadsdeelniveau of in de praktijk kunnen dit andere handhavingsprioriteiten zijn. We betrekken in het onderzoek alle instrumenten die de gemeente inzet voor de aanpak van deze prioriteiten. Handhaving, zowel in de juridische- als in de bredere zin, is daar onderdeel van, maar ook de inzet van andere

instrumenten, bijvoorbeeld instrumenten die ter preventie van overlast worden ingezet. In het onderzoek zullen we ook partijen betrekken waar de gemeente mee samenwerkt bij de aanpak van handhavingsprioriteiten.

7 AANPAK

Voor dit onderzoek zullen onder andere de volgende onderzoeksactiviteiten uitgevoerd gaan worden:

1. Analyse van het beleid en de uitvoering, waaronder samenwerking met externe partijen, met betrekking tot de drie handhavingsprioriteiten;
2. Analyse van de beschikbare databronnen die gebruikt kunnen worden bij de prioritering en inzet met betrekking tot aanpak van de handhavingsprioriteiten;
3. Interviews met de gemeentelijke organisatie;
4. Interviews met bewoners;
5. Meelopen met handhavingsorganisatie.

8 PLANNING EN ORGANISATIE

Onderzoeksplan	Vaststelling half april 2019
Uitvoeren onderzoek	Mei 2019 - augustus 2019
Opstellen feitenrapport	Augustus 2019
Vaststellen feitenrapport voor ambtelijke controle	September 2019
Feitelijk weken wederhoor + twee weken verwerking reactie en gesprek ambtelijke organisatie	Oktober 2019
Vaststellen feitenrapport na ambtelijke controle	November 2019
Vaststellen bestuurlijk rapport voor bestuurlijke reactie	November 2019
Ontvangen bestuurlijke reactie	Januari 2020
Publicatie	Januari / februari 2020

BIJLAGE: LITERATUURLIJST

Bestuurlijke stukken

[RIS256219 'Visie Fietsparkeren binnenstad', Gemeente Den Haag, 16 januari 2013.](#)

[RIS283371 'Meerjarenprogramma Fiets 2015-2018', Gemeente Den Haag, juni 2015.](#)

[RIS180710 'Handhaven op Haagse Hoogte', Gemeente Den Haag, 14 juni 2011.](#)

[RIS250174 'Nieuwe aanpak weesfietsen', Gemeente Den Haag, 20 juni 2013.](#)

[RIS273442 'Vertrouwen op Haagse kracht. Coalitieakkoord 2014 - 2018', coalitie 2014 - 2018, 25 juni 2014.](#)

[RIS281916 'Nota Handhaven Buitenruimte: Doorpakken met Haagse Kracht 2015 - 2018', Gemeente Den Haag, 14 september 2015.](#)

[RIS283165 'Aanpak weesfietsen', Gemeente Den Haag, 9 juni 2015.](#)

[RIS285286 'Een schone stad: uitvoeringsplan voor een schoon Den Haag 2015-2020', Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, 18 augustus 2015.](#)

[RIS295898 'Actieplan Burgerparticipatie 2016-2020', Gemeente Den Haag, 16 december 2016.](#)

[RIS297095 'Voortgangsrapportage 'Doorpakken met Haagse kracht'', Gemeente Den Haag, 31 mei 2017.](#)

[RIS299028 'Aanwijzing wegen of weggedeelten waar het verboden is fietsen of bromfietsen zonder wezenlijke tijdsonderbreking te laten staan, langer dan het door de college te bepalen periode \(art. 5:12, vierde lid, van de APV\)', gemeente Den Haag, 30 januari 2018.](#)

[RIS299794 'Den Haag, Stad van Kansen en Ambities. Coalitieakkoord 2018 - 2022', coalitie 2018 - 2022, 29 mei 2018.](#)

[RIS300472 'Programmabegroting 2019 - 2022', Gemeente Den Haag, 10 september 2019.](#)

[RIS301791 'Evaluatie integrale aanpak weesfietsen', Gemeente Den Haag, 19 februari 2019.](#)

Overige stukken

Beleidsregels Buitengewoon Opsporingsambtenaar, Staatscourant Nr. 36058, 10 juli 2017,

[https://www.justis.nl/binaries/Beleidsregels%20Boa%2010%20juli%202017_tcm34-84951.pdf.](https://www.justis.nl/binaries/Beleidsregels%20Boa%2010%20juli%202017_tcm34-84951.pdf)

[Den Haag voor iedereen. Verkiezingsprogramma 2018-2022', PVDA Den Haag.](#)

[Handhaving door en voor gemeenten: een juridische handleiding voor de gemeentelijke praktijk', M.G.J. Maas-Cooymans. een uitgave van de VNG, 24 juni 2013.](#)

'Handhaving', Kenniscentrum Wetgeving en Juridische Zaken, ministerie van Justitie en Veiligheid, laatst gewijzigd: 27 juni 2018, <https://www.kcwj.nl/kennisbank/integraal-afwegingskader-beleid-en-regelgeving/6-wat-het-beste-instrument/61/handhaving>, bezocht: 1 april 2019.

Meldingen openbare ruimte Den Haag, denhaag.dataplatform.nl, dagelijks geüpdatet, <https://denhaag.dataplatform.nl/#/data/04a332fd-b38f-4716-9811-7e15fb32bd40>, bezocht december 2018.

Rekenkamer Metropool Amsterdam. 'Publieksonderzoek 2018: Handhaving en overlast' 5 februari 2019, <https://www.rekenkamer.amsterdam.nl/onderzoek/publieksonderzoek-handhaving-overlast/>, 2019.

Rekenkamer Rotterdam, 'horen, zien en schrijven', 1 juli 2011, <https://rekenkamer.rotterdam.nl/onderzoeken/horen-zien-en-schrijven/>, 2011.

'Strafrechtelijke handhaving en sancties', Kenniscentrum Wetgeving en Juridische zaken, Ministerie van Justitie en Veiligheid, 27 juni 2018, <https://www.kcwj.nl/kennisbank/integraal-afwegingskader-beleid-en-regelgeving/6-wat-het-beste-instrument/61-14>, bezocht: 1 april 2019.

Taken, bevoegdheden en domeinen, Dienst Justis, Ministerie van Justitie en Veiligheid, <https://www.justis.nl/producten/boa/boa-worden/taken/index.aspx>, bezocht 2 april 2019.

[Voor een stad die bloeit. Verkiezingsprogramma van het CDA Den Haag', CDA Den Haag.](#)